

Օգտագործված գրականության ցանկ:

1. Աղաբեկյան Կ., Հրանտ Մաթևոսյան, Ծմակուտի վիպասքը, Երևան, 1988:
2. Աղաբաբյան, Ս., Սովետահայ գրականության պատմություն, հ. 1, Երևան, 1986:
3. Բակունց Ա., Երկեր, հ. 1, Երևան, 1976:
4. Գաբրիելյան Վ., Սփյուռքահայ գրականություն, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1987:
5. Զորյան Ս., Երկեր, հատոր 1, Երևան 1977, էջ 393:
6. Մաթևոսյան Հր., Երկեր, հ. 1, « Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1985:
7. Սփյուռքահայ պատմվածք, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1984, էջ 77:
8. <https://hy.m.wikipedia.org>

Получено: 26.09.2023

Received: 26.09.2023

Рассмотрено: 22.10.2023

Reviewed: 22.10.2023

Принято: 26.10.2023

Accepted: 26.10.2023

Journal "Education in the 21st Century", Vol1-10/2/, 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License

371.315 <http://orcid.org/0009-0000-0484-054X> DOI: 10.46991/ai.2023.2.176

TEACHING FEATURES AND METHODOLOGY OF THE SUBJECT "ARMENIAN DIPLOMACY IN THE NEW PERIOD"

Torosyan Shirak

*Candidate of History, Associate Professor
Yerevan State University, Armenia
shirtorosyan@gmail.com*

Summary

The teaching of the Armenian diplomacy in general and new times in particular is extremely important for specialized faculties because the state's current diplomacy and its future vision should be built first of all on the lessons and realities of the past. In this way, world-famous British, French, Russian, Turkish and other diplomatic schools were formed, based on the existence of a continuous and long-term statehood, with a continuous chain of reborn and (or) renewed diplomacy. For an effective observation of the teaching features of the Armenian diplomacy of the new times, it is very important to highlight the features, goals, methods, manifestations of the diplomacy of that period, the process of foreign political orientations, challenges and problems, which are the key guidelines of the teaching methodology. They are the backbone of the course. The most important feature affecting the diplomacy of this period was the absence of statehood throughout that period (from the mid-17th century to 1918). Therefore, the main goal of Armenian diplomacy was the restoration of the Armenian state, and the key issue of Armenian diplomacy was the division of Armenia. In 1639, according to the Qasr-e Shirin Treaty, Western Armenia came under the rule of the Ottoman Empire, and Eastern Armenia came under the rule of Safavid Iran. In 1828, Eastern Armenia passed to Russia, and the division continued. In 1878, the Armenian Question appeared on the platforms of international diplomacy, which was both an opportunity and a challenge. It is important to identify the evolution of Armenian foreign political orientations, the reasons for the changes and the challenges. Despite the predominantly Russian orientation of Armenians, the Armenian political elite has always looked for an effective alternative, which is still very relevant today. Teaching methods should combine both teacher-centered and student-centered approaches. At the end of the course, the student should acquire the following abilities: knowledge, understanding, application, analysis, synthesis (combination), evaluation skills. It is also very important to motivate the student. Two factors can be considered here: an encouraging assessment and the importance of the profession of an internationalist-diplomat.

Keywords: *Armenian diplomacy of the new period, system memory of diplomacy, evolution of orientations of foreign policy, teaching characteristics and methods, educational outcome.*

ОСОБЕННОСТИ И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «АРМЯНСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В НОВОЕ ВРЕМЯ»

Торосян Ширак

*Кандидат исторических наук, ассистент
Ереванский государственный университет, Армения
shirtorosyan@gmail.com*

Аннотация

Преподавание дисциплины «Армянская дипломатия» в целом и «Армянская дипломатия нового времени» в частности чрезвычайно важно для специализированных факультетов, поскольку нынешняя дипломатия государства и ее видение будущего должны строиться, прежде всего, на уроках и реалиях прошлого. На уроках необходимо изучать, как формировались всемирно известные британская, французская, российская, турецкая и другие дипломатические школы, основанные на существовании непрерывной и долгосрочной государственности, но при непрерывно возрождающейся и (или) постоянно обновляющейся дипломатии. Для эффективного рассмотрения особенностей преподавания армянской дипломатии нового времени очень важно выделить особенности, цели, методы, проявления дипломатии этого периода, процесс внешнеполитических ориентаций, вызовы и проблемы, которые являются основными положениями методики преподавания. Они являются основой курса. Важнейшей особенностью, повлиявшей на дипломатию этого периода, было отсутствие государственности на протяжении всего этого периода (с середины XVII в. до 1918 г.). Поэтому главной целью армянской дипломатии было восстановление армянской государственности, а ключевым вопросом армянской дипломатии был тот факт, что Армения была разделена. В 1639 г. согласно Касре-Ширинскому договору Западная Армения перешла под власть Османской империи, а Восточная Армения – под власть Сефевидского Ирана. В 1828 г. Восточная Армения перешла к России, и состояние раздела продолжилось. В 1878 г. на сцене международной дипломатии появился Армянский вопрос, который был одновременно возможностью и вызовом. Важно выявить эволюцию внешнеполитических ориентаций Армении, причины изменений и вызовы. Несмотря на преимущественно пророссийскую ориентацию армян, армянская политическая элита всегда искала эффективную альтернативу, которая весьма актуальна и сегодня. Методы преподавания должны сочетать подходы, ориентированные как на преподавателя, так и на студента. По окончании курса студент должен приобрести знания по дисциплине, умения применять их, анализировать, синтезировать и давать оценки. Также очень важна мотивация студента. Здесь можно учитывать два фактора: поощрительная оценка и важность профессии дипломата-международника.

Ключевые слова: армянская дипломатия нового времени, системная память дипломатии, эволюция внешнеполитических ориентаций, особенности и методы обучения, образовательный результат.

«ՀԱՅՈՑ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵԹՈՂԴԻՎԱՆ

Թորոսյան Շիրակ

*պատմ. գիտ. թեկ., սաիստենտ,
Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան,
shirtorosyan@gmail.com*

Ամփոփում

Լոր շրջանի և ընդհանրապես հայ դիվանագիտության դասավանդումը չափազանց կարևոր է մասնագիտական ֆակուլտետների համար, քանի որ պետության ընթացիկ դիվանագիտությունն ու դրա ապագայի տեսլականը պետք է կառուցվեն նախևառաջ անցյալի դասերի և իրողությունների վրա: Այդ ճանապարհով ձևավորվել են աշխարհում հայտնի բրիտանական, ֆրանսիական, ռուսական, թուրքական և այլ դիվանագիտական դպրոցներ, որոնց հիմքում անընդհատ և երկարատև պետականության գոյությունն է՝ վերածնվող և (կամ) նորացվող դիվանագիտության շարունակական շղթայով:

Լոր շրջանի հայ դիվանագիտության դասավանդման առանձնահատկությունների արդյունավետ դիտարկման համար շատ կարևոր է վեր հանել այդ շրջանի դիվանագիտության առանձնահատկությունները, նպատակները, մեթոդները, դրսևորումները արտաքին քաղաքական կողմ-

նորոշումների ընթացքը, մարտահրավերները և խնդիրները, որոնք դասավանդման մեթոդիկայի առանցքային ուղեցույց են: Դրանք են կազմում դասընթացի հիմնակմախքը:

Այս շրջանի դիվանագիտության վրա ազդող ամենակարևոր առանձնահատկությունն այդ ամբողջ ընթացքում (17-րդ դարի կեսերից մինչև 1918 թվականը) պետականության բացակայությունն էր: Հետևաբար հայոց դիվանագիտության գլխավոր նպատակը հայկական պետության վերականգնման հարցն էր, իսկ հայոց դիվանագիտության առանցքային հիմնախնդիրը՝ Հայաստանի երկատվածությունը: 1639 թ. Կարսե Շիրինի պայմանագրով Արևմտյան Հայաստանն անցնում էր Օսմանյան կայսրության, իսկ Արևելյան Հայաստանը՝ Սեֆյան Իրանի տիրապետության տակ: 1828 թ. Արևելյան Հայաստանն անցնում է Ռուսաստանին, և երկատվածությունը շարունակվում է: 1878 թ. միջազգային դիվանագիտության հարթակներում ի հայտ է գալիս Հայկական հարցը, որը և՛ հնարավորություն էր, և՛ մարտահրավեր: Կարևոր է բացահայտել հայոց արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների էվոլյուցիան, փոփոխությունների պատճառները և մարտահրավերները: Չնայած հայոց հիմնականում ռուսական կողմնորոշմանը՝ հայ քաղաքական էլիտան միշտ էլ փնտրել է արդյունավետ այլընտրանք, որն այսօր էլ խիստ արդիական է:

Դասավանդման մեթոդներում պետք է համադրվեն դասընթացի մատուցման և՛ դասախոսակենտրոն և՛ ուսանողակենտրոն մոտեցումները: Դասընթացի վերջնարդյունքում ուսանողը պետք է ձեռք բերի հետևյալ ունակությունները՝ գիտելիք, իմացություն, կիրառություն, վերլուծություն, սինթեզ (համադրում), գնահատում:

Շատ կարևոր է նաև ուսանողին մոտիվացնելը: Այստեղ կարելի է դիտարկել երկու գործոն՝ խրախուսական գնահատական և միջազգայնագետ-դիվանագետի մասնագիտության նշանակության կարևորումը:

***Բանալի բառեր՝** նոր շրջանի հայ դիվանագիտություն, դիվանագիտության համակարգային հիշողություն, արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների էվոլյուցիա, դասավանդման առանձնահատկություններ և մեթոդներ, կրթական վերջնարդյունք:*

Արդիականությունը: Հողվածը արդիական է, քանի որ դասընթացը ձևավորում, գեներացնում, հավաքագրում, ամփոփում ու գնահատում է նոր շրջանի հայ դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը, որն արդի շրջանում արդյունավետ դիվանագիտական որոշումներ կայացնելու հնարավորություն է տալիս:

Նպատակը: Հետազոտության նպատակը նոր շրջանի հայոց դիվանագիտության դասավանդման առանձնահատկությունների և մեթոդների վերլուծությունն է:

Նորույթը: Հողվածն ամբողջությամբ կարելի է դիտարկել գիտական նորույթ, քանի որ պատմագիտական և մեթոդական գրականության մեջ նման բնույթի հետազոտություն մեր կողմից չի նկատվել:

Հիմնախնդրին վերաբերող գրականության վերլուծություն: Պատմագիտական տեղեկությունների հարուստ նյութ են պարունակում Վ. Բայբուրդյանի, Լեոյի, Ս. Պողոսյանի աշխատությունները: Աղբյուրագիտական առատ նյութեր են պարունակում Եսայի Հասան-Ջալալյանի և Ղուկաս Մեբաստացու աշխատությունները, ինչպես նաև՝ Ջ. Կիրակոսյանի խմբագրությամբ փաստաթղթերի ժողովածուն: Արդյունահեն դասընթացների և կրթական ծրագրերի մշակման առումով շատ օգտակար նյութեր են առկա Ա. Բուդաղյանի և Ա. Գրիգորյանի հեղինակած դասախոսի ձեռնարկում:

Հիմնական նյութի շարադրանքը: Նոր շրջանի և ընդհանրապես հայ դիվանագիտության դասավանդումը չափազանց կարևոր է նեղ մասնագիտական ֆակուլտետների համար, քանի որ այդ դասընթացը ձևավորում, գեներացնում, հավաքագրում և ի վերջո ամփոփում ու գնահատում է դիվանագիտության համակարգային (ինստիտուցիոնալ) հիշողությունը: Հատկապես Հայաստանի նման երկրի համար, որը երկարատև ժամանակաշրջաններ գուրկ է եղել պետականությունից, դիվանագիտական համակարգային հիշողության կուտակումն ու գնահատումն էլ ավելի հրատապ են դառնում:

Ընդհանրապես պետության ընթացիկ դիվանագիտությունը և դրա ապագայի տեսլականը պետք է կառուցվեն նախևառաջ անցյալի դասերի և իրողությունների վրա: Այդ ճանապարհով ձևավորվել են աշխարհում հայտնի բրիտանական, ֆրանսիական, ռուսական, թուրքական և այլ դիվանագիտական դպրոցներ, որոնց հիմքում անընդհատ և երկարատև պետականության գոյությունն է՝ վերածնվող և (կամ) նորացվող դիվանագիտության շարունակական շղթայով:

Նոր շրջանի հայ դիվանագիտության դասավանդման առանձնահատկությունների արդյունավետ դիտարկման համար շատ կարևոր է վեր հանել այդ շրջանի դիվանագիտության առանձնահատկությունները, նպատակներն ու խնդիրները, որոնք դասավանդման մեթոդիկայի առանցքային ուղեցույց են: Այս շրջանի դիվանագիտության վրա ազդող ամենակարևոր առանձնահատկությունն այդ ամբողջ ընթացքում (17-րդ դարի կեսերից մինչև 1918 թվականը) պետականության բացակայությունն էր: Հետևաբար հայոց դիվանագիտության գլխավոր նպատակը հայկական պետության վերականգնման հարցն էր: Սակայն այստեղ էլ առաջ է գալիս հայոց դիվանագիտության առանցքային հիմնախնդիրը՝ Հայաստանի երկատվածությունը: 16-17-րդ դարերում մղված թուրք-պարսկական տևական պատերազմները վերջապես ավարտվեցին 1639 թ. մայիսի 17-ին Ջոհաբում Կասրե Շիրին կոչված վայրում կնքված պայմանագրով [1, էջ 279], որով Արևմտյան Հայաստանն անցնում էր Օսմանյան կայսրության, իսկ Արևելյան Հայաստանը՝ Սեֆյան Իրանի տիրապետության տակ: Այս երկատվածությունը բազմակի անգամ բարդացնում էր հայոց դիվանագիտական գործունեությունը, քանի որ երկատվում էր նաև հայոց դիվանագիտական ներուժը. արևմտահայ դիվանագետները պայքարում էին Թուրքահայաստանի, իսկ արևելահայ դիվանագետները՝ Պարսկահայաստանի ազատագրման համար: Այստեղ հայոց դիվանագիտությունը խճճվում էր: Հռոմ, Փարիզ, Վենետիկ, Վիեննա և այլ մայրաքաղաքներ գործուղվող մեր պատվիրակները մի դեպքում խնդրում էին օգնել իրենց ազատագրվելու Թուրքիայի, մյուս դեպքում՝ Իրանի լծից, ինչը էականորեն բարդացնում էր հայոց դիվանագիտության ընկալումը եվրոպական քաղաքական միջավայրում: Անհրաժեշտ է այս իրողությունների բացատրություններն ու մեկնաբանությունները ճշգրտորեն ներկայացնել ուսանողներին:

Հարկ է անդրադառնալ նաև նոր շրջանի հայ դիվանագիտության իրականացման առանձնահատկություններին: Այս ժամանակաշրջանում դիվանագիտությունը հիմնականում իրականացվել է ազգային ազատագրական պայքարի խաղաղ դրսևորումների համահունչ՝ պատվիրակությունների կամ առանձին դիվանագետների գործունեության միջոցով, օրինակ՝ Հակոբ Ջուղայեցու (1677-1680 թթ.) [6, էջ 202-203] և Մկրտիչ Խրիմյանի (1878թ. մարտ-հուլիս) [9, էջ 61-99] պատվիրակությունների կամ Իսրայել Օրու (1698-1711 թթ.) [8, էջ 123-125] և Հովսեփ Էմինի (1759-1770 թթ.) [8, էջ 131-132] դիվանագիտական գործունեությունը¹:

Սակայն երբեմն հայոց ազգային ազատագրական պայքարը կրել է զինված բնույթ, ինչպես, օրինակ, 18-րդ դարի 20-ական թվականներին Արցախում Գանձասարի կաթողիկոս Եսայի Հասան-Ջալալյանի (1701-1728 թթ.) ու Ավան հարյուրապետի և Սյունիքում՝ Դավիթ Բեկի ու Մխիթարի գլխավորությամբ: Այս դեպքում դիվանագիտությունը, բնականաբար, դրսևորվել է առավել առարկայական և արդյունավետ: Որպես վերոնշյալի ապացույց կարող ենք վկայակոչել 1722 թ. հայ-վրացական զինակցությունն ընդ-

¹ *Նշված ժամկետները վերաբերում են նշված պատվիրակությունների և անձանց դիվանագիտական գործունեությանը:

դեմ լեզգիական արշավանքների [7, էջ 104-108] Արցախի պարագայում և 1727 թ. հայ-պարսկական հակաթուրքական դաշինքը [10, էջ 67] Սյունիքի պարագայում:

Հատկանշական է, որ ի տարբերություն նախորդ շրջանի՝ նոր շրջանում հոգևորականներին զուգահեռ կամ նրանց հետ համատեղ դիվանագիտությամբ զբաղվում են նաև աշխարհիկ գործիչները, որոնց կարելի է բաժանել երեք խմբի.

1. վաճառականներ, որոնք առևտրական գործունեությանը զուգահեռ զբաղվում էին նաև դիվանագիտությամբ, օրինակ՝ Մահտեսի Մուրադը, Խոջա Առաքելը, Մովսես Սարաֆյանը, Նոր Ջուղայի հայ վաճառականական միության ներկայացուցիչները և այլք:

2. Ազգային ազատագրական պայքարի բովում պրոֆեսիոնալ մակարդակի հասած դիվանագետներ, օրինակ՝ Իսրայել Օրին, Հովսեփ Էմինը, Ստեփան Տեր-Սահակյանը Հակոբ Զավրյանը և այլք:

3. Որևէ ոլորտում կայացած և անձնական հատկանիշներով աչքի ընկած մարդիկ, որոնք իրենց նպաստն են բերել հայոց դիվանագիտությանը, օրինակ՝ Նուբար Նուբարյանը, Մինաս Չերազը, Պողոս Նուբարը, Գրիգոր Օտյանը, Հովհաննես Լազարյանը, Շահամիր Շահամիրյանը և այլք:

Շատ կարևոր է ուսանողների համար բացահայտել քննարկվող ժամանակաշրջանում հայոց արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների էվոլյուցիան, փոփոխությունների պատճառները և մարտահրավերները: 17-րդ դարի 2-րդ կեսին հայոց կողմնորոշումը միանշանակ դեպի կաթոլիկ Արևմուտքն էր, որը պայմանավորված էր ընթացող թուրք-եվրոպական պատերազմներով և Ֆրանսիայի, ապա՝ Ավստրիայի կողմից գլխավորած հակաթուրքական դաշինքների և նոր խաչակրաց արշավանքի ծրագրերի գոյության փաստով: Սակայն թուրք-վենետիկյան (Կանդիական) պատերազմից (1645-1669 թթ.) հետո Ֆրանսիան, իսկ Կարլովիցի հաշտության պայմանագրից (1699 թ.) հետո Ավստրիան դուրս եկան հակաթուրքական պայքարի բովից, և իրենց ուշադրությունը սևեռեցին եվրոպական հեգեմոնիայի համար պայքարի վրա, որի գլխավոր իրադարձությունը իսպանական գահաժառանգության համար պատերազմն էր (1701-1714 թթ.): Պետք է նշել, որ կաթոլիկ Արևմուտքը հնարավոր աջակցության դիմաց հայերից պահանջում էր ընդունել կաթոլիկություն, որը լուրջ մարտահրավեր էր հայ ժողովրդի համար:

18-րդ դարի սկզբին միայն Ռուսաստանը մնաց հակաթուրքական պայքարի դիրքերում՝ չստորագրելով Կարլովիցի հաշտության պայմանագիրը և նոր հավակնություններ ցուցաբերելով օսմանյան տիրապետության տակ գտնվող տարածքների նկատմամբ: Այս առումով Ռուսաստանի ծավալապաշտության և հայ ազգային ազատագրական պայքարի շահերը համընկնում էին, և հայոց կողմնորոշումը փոխվեց դեպի հյուսիս: Այն էլ ավելի ամրապնդվեց դարի 20-ական թվականներին, երբ 1722 թ. Պետրոս Մեծը կազմակերպեց կասպիական արշավանքը: Սակայն այս իրողությունը ավելի սրեց Թուրքիայի ագրեսիվ նկրտումները Արևելյան Հայաստանի և ամբողջ Անդրկովկասի նկատմամբ: Հետագայում Ռուսաստանի սին խոստումները, առարկայական աջակցություն չցուցաբերելը և վերջապես ռուս-իրանական 1732 թ. հունվարի 21-ի պայմանագրով մերձկասպյան տարածքներից Ռուսաստանի հեռանալը [2, էջ 362] հայոց դիվանագետներին ստիպեցին 18-րդ դարի 30-40-ական թթ. փոխել արտաքին քաղաքական կողմնորոշումը դեպի Իրան: Հակաթուրքական պայքարում Նադիրի հետ համագործակցությունը դարձավ այդ կողմնորոշման գլխավոր գրավականը: Մերտ ռազմաքաղաքական համագործակցության արդյունքում Նադիրն ընդգծված հանդուրժողական քաղաքականություն էր վարում հայ առաքելական եկեղեցու և հայ ժողովրդի

նկատմամբ: Հայոց կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին (1734-1737 թթ.) վայելում էր Նադիր շահի բարեհաճ վերաբերմունքը: Շահը Երևանի բեկլաբեկության կառավարման գործում մեծ լիազորություններ շնորհեց Գեղարքունիքի մելիք Մելիքջան Շահնազարյանցին՝ վերջինիս նշանակելով Արարատյան երկրի քաղաքապետ, իսկ Արցախի մելիքություններին տվեց վարչական ինքնավարություն՝ ստեղծելով Խամսան¹: Խամսայի ղեկավար նշանակվեց Դիզակի մելիք Եզանը, որն ստացավ խանի տիտղոս:

Ընդհանրապես, ռուսների Անդրկովկասում հայտնվելուն պես չնայած հայոց կողմնորոշումը հիմնականում ռուսական է եղել, բայց հայ քաղաքական էլիտան միշտ էլ փնտրել է արդյունավետ այլընտրանք: Պատճառը ռուսների փոփոխական քաղաքականությունն էր: «Ռուսաստան թե՛ այլընտրանք» հարցադրումն այսօր էլ՝ շուրջ 300 տարի անց, իսկառարկյալ է:

Հետնադիրյան խառնակ իրավիճակը տարածաշրջանում, Ռուսաստանի արևելյան քաղաքականության վերակառուցումը և ռուս-թուրքական խորացող հակասությունները 18-րդ դարի 2-րդ կեսին, որոնք վերաճեցին 2 ռուս-թուրքական պատերազմների 1768-1774 և 1787-1791 թթ., վերստին հայոց կողմնորոշումը փոխեցին դեպի Ռուսաստան: Հայոց դիվանագիտությունը մեծ հույսեր էր փայփայում, որ այդ պատերազմների արդյունքում կազատագրվի Հայաստանը: Ռուսական կողմնորոշման համապատկերում սերտացան նաև հզորացող Վրաստանի հետ հարաբերությունները: Ռուս-վրացական աջակցությամբ Հայաստանի ազատագրության ջատագովներն էին հնդկահայ Մադրասի խմբակը՝ հայտնի վաճառական Շահամիր Շահամիրյանի գլխավորությամբ, և ռուսահայ կենտրոնը՝ հայ առաքելական եկեղեցու Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արդույանի ու ռուսական պետական ազդեցիկ գործիչ Հովհաննես Լազարյանի գլխավորությամբ: Այդ ամենին նպաստեցին Եկատերինա 2-րդ կայսրուհու (1763-1796 թթ.)՝ արքունիքում առաջ քաշված հայկական թագավորության վերականգնման պատնեշային ծրագիրը [4, էջ 337-338] և դրա նկատմամբ վրաց Հերակլ 2-րդ թագավորի բարյացակամ վերաբերմունքը: Պատնեշային ծրագիրը ենթադրում էր Անդրկովկասում վերականգնել հայկական թագավորությունը կամ ստեղծել հայ-վրացական միացյալ թագավորություն՝ որպես պատնեշ Ռուսաստանի և նրա հարավային թշնամիների միջև: Այստեղից արվում է կարևոր հետևություն, որ 18-րդ դարի 2-րդ կեսին աշխարհաքաղաքական նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծվել հայկական պետականության վերականգնման համար: Եկատերինա 2-րդը նույնիսկ 1796 թ. ապրիլին արշավանք ձեռնարկեց դեպի Անդրկովկաս՝ պատնեշային ծրագիրն իրագործելու նպատակով, բայց, ցավոք, այն ընդհատվեց կայսրուհու մահով (1796 թ. նոյեմբերի 6):

19-րդ դարի 1-ին կեսին անշեղորեն շարունակվում էր հայոց ռուսական կողմնորոշումը: Այս շրջանում տեղի ունեցան երկու ռուս-թուրքական (1806-1812 և 1828-1829 թթ.) և երկու ռուս-պարսկական պատերազմներ (1804-1813 և 1826-1828 թթ.), որոնց ընթացքում հայության համակրանքն անվերապահորեն Ռուսաստանի կողմն էր: Ռուս-պարսկական պատերազմների արդյունքում Ռուսաստանին հաջողվեց Արևելյան Հայաստանը մտցնել իր տիրապետության տակ (Թուրքմենչայի պայմանագիր, 1828 թ. փետրվարի 10), իսկ ռուս-թուրքական պատերազմները Ռուսաստանին հնարավորություն տվեցին Անդրկովկասում գրավելու նոր տարածքներ՝ ի դեմս Ախալցխայի և Ախալքալակի գավառների (Ադրիանապոլսի պայմանագիր, 1829 թ. սեպտեմբերի 2):

¹ * Խամսան արաբերեն բառ է, որը նշանակում է «հինգ, հնգյակ»: Խամսա ինքնավար վարչական միավորը ընդգրկել է Արցախի հինգ մելիքությունները՝ Գյուլիստան, Զրաբերդ, Վարանդա, Խաչեն և Դիզակ:

Դժբախտաբար, 18-րդ դարավերջին և 19-րդ դարասկզբին Ռուսաստանի արևելյան քաղաքականությունը կտրուկ փոփոխություն կրեց: Պավել 1-ին կայսրը (1796-1801 թթ.) պատնեշային ծրագրի փոխարեն առաջ քաշեց Անդրկովկասի նվաճման քաղաքականությունը: Սա նոր և բարդ մարտահրավեր էր Հայաստանի և հայոց դիվանագիտության համար: Ռուսաստանի հովանու ներքո արևելահայերի՝ ինքնավարություն ձեռք բերելու ձգտումները ձախողվեցին: Ռուսաստանի խորհրդանիշ, արևելահայության ազատագրական պայքարի գաղափարական առաջնորդ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ներսես Աշտարակեցիին Թուրքմենչայի պայմանագրից հետո բախվեց ռուսական քաղաքական շրջանակի տրամադրությունները ներկայացնող գեներալ Իվան Պասկևիչի հայաստացությանը:

19-րդ դարի 2-րդ կեսը նշանավորվեց հայոց դիվանագիտության դրսևորման մի նոր առանձնահատկությամբ. միջազգային հարաբերությունների հարթակում հայտնվեց Հայկական հարցը՝ որպես միջազգային դիվանագիտության հիմնախնդիր: Այստեղից սկսվեց հայոց դիվանագիտության նոր գերխնդիրը՝ Հայկական հարցի լուծման համար պայքարը: Այն սկզբնավորվեց 1878 թ. փետրվարի 19-ին Սան-Ստեֆանոյում ստորագրված ռուս-թուրքական հաշտության և Բեռլինի վեհաժողովի (1878 թ. հունիս) պայմանագրերով, որտեղ նախատեսվում էին բարենորոգումներ իրականացնել Թուրքահայաստանում [9, էջ 42]: Սա Հայկական հարցի լուծման միջազգային հանրության, այսինքն՝ արտաքին ընկալումն էր, իսկ ներքին, այսինքն՝ հայոց ընկալումը Թուրքահայաստանի ազատագրման հարցն էր:

Այստեղ պետք է անպայման փաստենք, որ արդեն շուրջ 50 տարի ռուսական տիրապետության տակ գտնվելով և քիչ թե շատ կայուն ու ապահով միջավայրում լինելով՝ Արևելահայաստանը 2-րդ պլան մղեց պետականության վերականգնման տեսլականը, և իր ողջ ներուժը միացրեց արևմտահայերի երազանքի իրագործմանը, այսինքն՝ Թուրքահայաստանի ազատագրմանը: Այս քաղաքական գիծը, և դրան միտված դիվանագիտությունը շարունակվեց մինչև Առաջին աշխարհամարտը:

Պետք է արձանագրենք, որ այս իրողությունների ֆոնին ճաքեր տվեց հայոց ռուսական կողմնորոշումը: Սան Ստեֆանոյի պայմանագրից դժգոհ հայոց դիվանագիտությունը հայացքը հատեց դեպի արևմուտք՝ Բեռլինի վեհաժողովից ակնկալելով Հայկական հարցի հայանպաստ լուծումներ: Հայ քաղաքական մտքի մեջ թևածում էր «Անգլիան որ ուզե, մենք փրկված ենք» ինչ-որ տեղ նաև միամիտ կարգախոսը: Սա նոր դրսևորում էր հայոց դիվանագիտության մեջ, որին մենք հանդիպում ենք նաև 19-րդ դարի 2-րդ կեսին հայ իրականության մեջ ի հայտ եկած հասարակական հոսանքների և քաղաքական կուսակցությունների գաղափարախոսություններում ու ծրագրերում: Սակայն հայկական հարցի լուծման գործում եվրոպական երկրների գործադրած ջանքերը (մեծ տերությունների՝ Կոստանդնուպոլսի դեսպանների հղած նոտաները Բարձր դռանը 1880 թ. Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածի իրագործման պահանջով, 1895 թ. Մայիսյան բարենորոգումների ծրագիրը և այլն) ավարտվում էին Օսմանյան կայսրությունից տարածքային, կապիտուլացիոն ռեժիմներ (առևտրատնտեսական մենաշնորհներ) և այլ զիջումներ կորզելով, որից հետո Հայկական հարցը կրկին մոռացության էր մատնվում: Այստեղից հետևում է, որ մեծ տերությունները Հայկական հարցը դարձրել էին դիվանագիտական մանրադրամ՝ Օսմանյան կայսրության վրա ճնշում գործադրելու համար: Սա շատ վտանգավոր մարտահրավեր էր հայոց դիվանագիտության համար:

Հայոց դիվանագիտության նման ընթացքը շարունակվում է նաև 20-րդ դարի առաջին տասնամյակում: Մնալով ռուսական կողմնորոշման տիրույթում՝ մեր դիվանագետ-

ները Հայկական հարցի լուծման գործում մեծ ակնկալիքներ ունեին Արևմուտքից: Դա է վկայում, օրինակ, կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի դիվանագիտական գործունեությունը, երբ նա պատվիրակություններ և նամակ-խնդրագրեր էր ուղարկում Ֆրանսիա և Անգլիա: Սակայն այս ժամանակահատվածում Բեռլինի վեհաժողովի պայմանագիրը ստորագրած տերությունները Հայկական հարցը նետել էին դիվանագիտական աղբանոց և հրաժարվում էին կյանքի կոչել վերոնշյալ պայմանագրով իրենց ստանձնած պարտավորությունները: Դա պայմանավորված էր 20-րդ դարասկզբի աշխարհաքաղաքական զարգացումներով և մեծ տերությունների ահագնացող հակասություններով:

Բալկանյան 2-րդ ճգնաժամի ընթացքում (1912-1913 թթ.) մեր պայքարի կիզակետը 19-րդ դարի վերջին փակուղի մտած Հայկական հարցի վերաբացումն էր միջազգային հարթակներում: Դա հաջողվեց հայոց դիվանագիտությանը: Ռուսաստանը 1912 թ. փակեց դաշնակցության շինծու դատական գործը և «Հայաստանն առանց հայերի» կարգախոսի փոխարեն որդեգրեց «հայերի հետ դեպի հարավ» քաղաքականությունը: Դա պայմանավորված էր աշխարհի վերաբաժանման համար պայքարի աշխարհաքաղաքական նոր զարգացումներով: Հայ ազգային պատվիրակության ղեկավար Պողոս Նուբարն իր հերթին եռանդուն գործունեություն էր ծավալում եվրոպական մայրաքաղաքներում: Արդյունքում 1914 թ. հուլիսի 26-ին կնքվեց հայկական բարեփոխումների վերաբերյալ ռուս-թուրքական համաձայնագիրը, որն այդ ժամանակամիջոցում շատ իրատեսական միջանկյալ լուծում էր Հայկական հարցի համար: Համաձայնագրով նախատեսվում էին մի շարք սկզբունքային դրույթներ, որոնք երաշխավորում էին միջազգային հանրության հսկողության ներքո շոշոփելի բարեփոխումներ իրականացնել Արևմտյան Հայաստանում: Սակայն Թուրքիան, օգտվելով առաջին աշխարհամարտի բռնկումից, վիժեցրեց այս համաձայնագրի կենսագործումը:

1914 թվականից սկսված Առաջին համաշխարհային պատերազմը արմատապես փոխեց հայոց դիվանագիտության շեշտադրումները: Հայ քաղաքական վերնախավը՝ որպես Անտանտի օգտին պատերազմող կողմ, հանդես եկավ նոր պահանջատիրությամբ. այն է՝ վերականգնել հայկական պետականությունը Մեծ Հայքի թուրքապատակ տարածքներում: Այս պահանջը ձևակերպելու համար ՀՅԴ անդամ Հակոբ Ջավրիկը 1915-1916 թթ. դիվանագիտական երկու առաքելություններ կատարեց դեպի Անտանտի տերությունների մայրաքաղաքներ: Այլ բան է, որ Անտանտի տերությունները 1916 թ. մարտ-մայիս ամիսներին, կնքելով Մայք-Պիկոյի գաղտնի համաձայնագիրը, Հայաստանը բաժանում էին Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի միջև՝ անհնարին դարձնելով հայկական պետության վերականգնումը: Հետագայում, երբ Անտանտի տերությունները 1920 թ. օգոստոսի 10-ի Սևրի պայմանագրով համաձայնեցին արևմտահայկական տարածքները ճանաչել Հայաստանի Հանրապետության մաս, պայմանավորված էր ռուսական բոլշևիկյան հեղափոխությունից հետո Առաջին աշխարհամարտից Ռուսաստանի դուրս գալով: Մայք-Պիկոյի պայմանագրով նախատեսված Ռուսաստանի «բաժինը» այլևս նրան չէր տրվելու:

1917 թ. ռուսական հեղափոխությունները հույսի և հիասթափության հերթական փուլն էին հայոց ազատագրական պայքարի դիվանագիտության մեջ: Եթե փետրվարյան բուրժուաժողովրդավարական հեղափոխությունը լավատեսություն էր ներշնչում՝ ի դեմս ժամանակավոր կառավարության հայանպաստ գործունեության (Պետրոգրադին ուղիղ ենթարկվող Թուրքահայաստանի ժամանակավոր վարչության ստեղծումը, հայ գաղթականներին արևմտյան Հայաստան վերադարձնելը, Թուրքահայաստանի ինքնորոշման ճանաչման պատրաստակամությունը և այլն), ապա բոլշևիկյան հոկտեմբերյան հեղափոխությունը զրոյացրեց մեր բոլոր հույսերն ու ակնկալիքները: Դրա

«վառ» վկայությունն էր 1918 թ. մարտի 3-ին Բոլշևիկյան Ռուսաստանի և Քաղյակ միության երկրների միջև կնքված Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը [5, էջ 424]: Չնայած այն հանգամանքին, որ 1917 թ. դեկտեմբերի 31-ին բոլշևիկյան կառավարությունը Թուրքահայաստանի մասին հրովարտակով ճանաչել էր Թուրքահայաստանի ինքնորոշման իրավունքը, բոլշևիկներն իրականում չէին առաջարկում որևէ լուրջ կառուցակարգ այդ ինքնորոշումն իրացնելու համար: Հետևաբար ամեն ինչ ձևական բնույթ էր կրում:

Ուստի հայոց դիվանագիտությունը Անդրկովկասյան կոմիսարիատի շրջանակում փորձեց ինքնուրույն լուծել հայոց դատը: 1918 թ. մարտին Տրապիզոնի Թուրքիա-Անդրկովկաս խորհրդաժողովում մեծ ջանքեր գործադրվեցին Թուրքահայաստանի խնդրին լուծում տալու համար, բայց՝ ապարդյուն: Թուրքերը կտրուկ հրաժարվեցին Թուրքահայաստանի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչումից, իսկ Անդրկովկասյան պատվիրակության վրացի և ազերի պատվիրակները որևէ կերպ չաջակցեցին այս խնդրի լուծմանը՝ խախտելով նախնական պայմանավորվածությունները: Տրապիզոնի խորհրդաժողովն ընդհատվեց, քանի որ թուրքերն Անդրկովկասյան պատվիրակությունից պահանջում էին ճանաչել Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը, իսկ վերջինս մերժեց այդ պահանջը: Ապրիլին տեղի ունեցավ կարճատև պատերազմ, որի արդյունքում հայկական և վրացական ազգային կորպուսները պարտվեցին: Ընդհատված խորհրդաժողովը մայիսին շարունակվեց Բաթումում: Բաթումի խորհրդաժողովը հաստատեց Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը, որով վերականգնվում էր 1878 թ. ռուս-թուրքական սահմանը, այսինքն՝ Արևմտյան Հայաստանը, ինչպես նաև Կարսի և Բաթումի մարզերը ճանաչվում էին Օսմանյան Կայսրության մաս: Իսկ թուրքերի նոր հավակնությունները հայկական և վրացական այլ տարածքների նկատմամբ քանդեցին Անդրկովկասյան միությունը: 1918 թ. մայիսի 28-ին ծնվեց Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, իսկ հունիսի 4-ին հայ-թուրքական Բաթումի պայմանագրով սկզբնավորվեցին Հայաստանի միջպետական հարաբերություններն ու պաշտոնական դիվանագիտությունը: Մրանով սկիզբ դրվեց հայոց դիվանագիտության գերմանա-թուրքական կողմնորոշմանը, որը պարտադրված քայլ էր՝ ելնելով Առաջին աշխարհամարտի զարգացումներից, և տևեց մինչև աշխարհամարտի ավարտը: Այս շրջանում հայոց դիվանագիտության գլխավոր խնդիրն ու մարտահրավերը Թուրքիայի ագրեսիվ նկրտումները զսպելն էր:

Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը ձերբազատվեց թուրք-գերմանական կողմնորոշման պարտադրանքից և կրկին վերադարձավ Անտանտի կողմնորոշմանը՝ մեծ ակնկալիքներ ունենալով Փարիզում հրավիրվելիք վեհաժողովից:

Անհրաժեշտ է նաև ուսանողներին ներկայացնել առանձին դիվանագետների գործադրած դիվանագիտական առանձնահատուկ մեթոդները: Օրինակ՝ Իսրայել Օրին կիրառել է դիվանագիտական կեղծիք (1703 թ. Սյունիքի մելիքների անունից Պետրոս Մեծին գրված խնդրագիր-նամակը, Հայաստանից Պֆալցի կյուրվյուրստ Հովհան Վիլիելմին գրված զեկուցագրերը, Հայաստանի ազատագրության պֆալցյան և մոսկովյան ծրագրերում տեղ գտած չափազանցությունները Հայաստանի հարստությունների և ռազմական ներուժի վերաբերյալ և այլն), Հովսեփ Էմինը՝ դիվանագիտական արկածախնդրություն (1759 թ. վրաց թագավոր Հերակլ 2-րդին գրված նամակը, որում ստիպված, իրեն կարևորելու համար վրաց թագավորի հետ բանակցելու նախապայման էր դնում Հերակլ 2-րդի դստեր հետ ամուսնությունը, Էրզրումի վիլայեթի փաշային կամ Ղարաբաղի Իբրահիմ խանին այցելելն այն դեպքում, երբ վերջիններս տեղյակ էին Էմինի ծրագրերի և նպատակների մասին և այլն), Խրիմյան Հայրիկը՝ դիվանագիտական «լաց» (Բեռլինի վեհաժողովի նախօրեին Խրիմյանը կարծում էր, որ աղեկտուր աղաչանքների

դեպքում եվրոպական տերությունները ակնջալուր կլինեն Հայկական հարցի արդարացի լուծմանը), Մահտեսի Մուրադը, Հովհաննես Լազարյանը, Պողոս Նուբարը՝ սեփական միջոցներ և անձնական ազդեցություն (վերջիններս մեծահարուստներ էին և բարձր դիրքեր էին զբաղեցնում համապատասխանաբար Օսմանյան կայսրությունում, Ցարական Ռուսաստանում ու Եվրոպայում) և այլն:

Այսպիսով՝ նոր շրջանի հայ դիվանագիտության նպատակները, խնդիրները, մեթոդները, դրսևորումները և արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների ընթացքը, որոնք ձևավորել են հայոց դիվանագիտության առանձնահատկությունները, դասընթացի հիմնականիսքն են: Մնացած պատմագիտական նյութը պետք է «լցվի» կամ տեղաբաշխվի համապատասխան միջակայքերում՝ միս ու արյուն տալով դասընթացին:

Շատ կարևոր է նաև դասընթացի ծրագրի կառուցվածքը: Մեր համոզմամբ այն պարտադիր պետք է կազմվի և՛ ժամանակագրական և՛ բովանդակային բաղադրատարրերով: Երկար տարիների մեր աշխատանքային փորձը հուշում է, որ ճիշտ է թեմաները ձևավորել կեսդարյա թռիչքներով և համապատասխան բովանդակությամբ, օրինակ՝ «Ազատագրական շարժման զարթոնքը և հայոց դիվանագիտական գործունեությունը 17-րդ դարի 2-րդ կեսին» կամ «Հայաստանի ազատագրության հարցը 18-րդ դարի 2-րդ կեսին և հայոց վերադարձը ռուսական կողմնորոշմանը» և այլն:

Առարկայի դասավանդման առանձնահատկությունները և մեթոդիկական ձևավորվում են նաև դասընթացի նպատակով:

Դասընթացի նպատակն է՝

- ✓ ուսանողներին մատուցել նոր շրջանի հայ դիվանագիտության առանձնահատկությունները,
- ✓ ամբողջացնել դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը,
- ✓ ուսումնասիրել և վերլուծել պատմագիտական նյութը
- ✓ ամրապնդել հայրենասիրությունը,
- ✓ ուսուցանել դիվանագիտական տեսական գիտելիքները գործնականում կիրառելու հմտություններ:

Շատ կարևոր են, բնականաբար, դասավանդման մեթոդները: Այստեղ, մեր կարծիքով, պետք է համադրվեն դասընթացի մատուցման և՛ դասախոսակենտրոն և՛ ուսանողակենտրոն մոտեցումները: Դասախոսակենտրոն մոտեցումն ավանդական մեթոդն է, որի պարագայում դասախոսը նկարագրում է, թե ինչ է ուսուցանելու, ներկայացնում է դասընթացի բովանդակությունը, և թե ինչպես են ուսանողները յուրացնելու մատուցված նյութը: Այստեղ դասախոսը պետք է համապարփակ տեղեկատվություն տրամադրի նյութի վերաբերյալ «ով-երբ-որտեղ-ինչ (ինչպես)» սխեմայով: Օրինակ՝ «Բարայել Օրին 1701 թ. հուլիսի 25-ին գրավոր պատասխանեց Ռուսաստանի կանցլեր Գոլովինի հարցադրումներին»: Մրանից հետո պետք է ներկայացնել Օրի-Գոլովին հարցուպատասխանի բովանդակությունը: Մրան հաջորդում է մյուս՝ «մեկնաբանել-եզրակացնել-գնահատել» փուլը: Օրինակ՝ «Բարայել Օրին գրավոր հարցուպատասխանի միջոցով կարողացավ փարատել Գոլովինի կասկածներն ու մտահոգությունները» (մեկնաբանություն): «Նա այդ պատասխաններով սկիզբ դրեց հայոց ռուսական կողմնորոշմանը» (եզրակացություն), «որն արդարացված էր պայմանավորված 18-րդ դարասկզբին ձևավորված աշխարհաքաղաքական իրավիճակով» (գնահատական): Դասախոսակենտրոն ուսուցման դեպքում շեշտը դրվում է դասավանդման վրա: Այս դեպքում ուսանողը հնարավորություն է ստանում.

- ✓ սերտելու պատմության դասերը,

✓ ստանալու համապարփակ տեղեկատվություն դասավանդվող նյութի վերաբերյալ,

✓ ծանոթանալու նոր շրջանի հայոց դիվանագիտության վերաբերյալ դասախոսի մեկնաբանություններին, եզրակացություններին ու գնահատականներին,

✓ իր մտապատկերում ամրագրել հայոց դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը:

Հստակեցնելու համար, թե ինչ պետք է գիտենա և կարողանա անել ուսանողը դասընթացի ավարտին, պետք է զուգահեռ կիրառել ուսանողակենտրոն կամ արդյունահեն մոտեցումը ևս: Այս դեպքում ուսանողը դուրս է գալիս պասիվ ունկնդրի կարգավիճակից և դառնում է դասընթացի ակտիվ մասնիկն ու մասնակիցը: Գոյություն ունի այս մոտեցման կիրառման առավել արդյունավետ երկու մեթոդ՝

1. ինտերակտիվ հարցադրումներ ուսանողներին դասախոսության ընթացքում,

2. «դիվանագիտական խաղեր» սեմինար պարապմունքների ընթացքում:

Դասախոսի կողմից ինտենսիվ հարցադրումներն ուսանողներին հատկապես կիրառելի են «մեկնաբանել-եզրակացնել-գնահատել» փուլում, երբ դասախոսը, նշված երեք գործողության կամ դրանցից որևէ մեկի հետ կապված, մինչև վերջ չի արտահայտվում և հարցադրումների միջոցով դրա հնարավորությունը տալիս է ուսանողներին: Օրինակ՝ «Արդյո՞ք կարողացավ Իսրայել Օրին փարատել Գոլդփինի կասկածներն ու մտահոգությունները», կամ «Արդյո՞ք արդարացված էր հայոց ռուսական կողմնորոշումը 18-րդ դարի սկզբին», կամ «Դուք ի՞նչ կասկածներ ու մտահոգություններ կունենայիք կանցլեր Գոլդփինի փոխարեն» և այլն:

Դիվանագիտական խաղերի մեթոդի կիրառումը առավել արդյունավետ է նոր շրջանի հայոց դիվանագիտության կարևոր դրվագների «բեմականացման» դեպքում: Օրինակ՝ ներկայացվում է 1878 թ. Բեռլինի գագաթաժողովը: Ուսանողները բաժանվում են մի քանի խմբերի, որոնք ներկայացնում են մեծ տերությունների, թուրքական և հայկական պատվիրակությունները: Օգտագործելով դասընթացից ձեռք բերած գիտելիքները՝ ուսանողները հաջողությամբ պաշտպանում են վերոնշյալ պետությունների շահերը, իսկ հայկական պատվիրակությունը փորձում է նոր ուղիներ փնտրել Հայկական հարցի հայանպաստ լուծման համար:

Ուսանողակենտրոն մոտեցման վերոնշյալ մեթոդները ուսանողին հնարավորություն են տալիս.

✓ վեր հանելու հայոց դիվանագիտության սխալները, վրիպումները և բացթողումները,

✓ վերլուծելու և գնահատելու դրանք,

✓ ձևավորելու դիվանագիտական մտածողություն,

✓ վարժվելու բանակցային գործընթացին,

✓ ամրապնդելու դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը,

✓ առաջ քաշելու ճշգրտված գործիքակազմ և մոտեցումներ՝ արդի շրջանում նմանատիպ կրկնվող իրավիճակներում արդյունավետ դիվանագիտության կիրառման համար:

Ուսանողակենտրոն մոտեցման վերոնշյալ մեթոդները գործընթացի ավարտին հնարավորություն են տալիս ձևակերպելու կրթական վերջնարդյունքներ, այսինքն, թե ինչ է գիտենալու և կարողանալու անել ուսանողը դասընթացի ավարտին: Եթե դիմենք իմացության դրսևորման ձևերի Բլումի տաքսոնոմիային, ապա կամբողջացնենք կրթական վերջնարդյունքում ուսանողի ձեռքբերումները՝

1. գիտելիք,

2. իմացություն,
3. կիրառություն,
4. վերլուծություն,
5. սինթեզ (համադրում),
6. գնահատում: [3, էջ 43]:

Այստեղ մենք ամենից շատը կկարևորեինք կիրառությունը: Բնացության դրսևորման մյուս ձևերի համադրմամբ երիտասարդ դիվանագետն իր ստացած տեսական և գործնական մասնագիտական կարողություններն ու հմտությունները պետք է կարողանա կիրառել բարդ խնդիրներ լուծելու, հաշվարկված որոշումներ կայացնելու, նոր գաղափարներ առաջ քաշելու, միջազգային միջավայրում աշխատելու և այդ ամենի արդյունքում հայոց պետության պատիվը և հայկական պետականության շահը բարձր պահելու համար:

Հարկ է անդրադառնալ նաև նոր շրջանի հայոց դիվանագիտության դասավանդումն առավել արդյունավետ դարձնող ևս երկու գործոնի:

1. Երբեմն անհրաժեշտ է կազմակերպել արտագնա դասախոսություններ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտում, Հայաստանի պատմության թանգարանում, Հայաստանի ազգագրության թանգարանում (Մարդարապատի հուշահամալիր) և այլուր՝ ներգրավելով տեղի գիտ-մասնագետներին: Սեփական փորձից ելնելով՝ կարող եմ պնդել, որ սա շատ տպավորիչ է ուսանողների համար և նաև մասնագիտական լրացուցիչ գիտելիքներ ու տեղեկատվություն ստանալու հիանալի հնարավորություն է:

2. Դասընթացը պետք է վարեն ոչ միայն հմուտ և փորձառու, այլ նաև պրակտիկ դիվանագետ-դասախոսներ: Այս հանգամանքը հնարավորություն կտա դասախոսին համադրելու անցյալի և ներկայի դիվանագիտությունը, համեմատելու դրանք, վեր հանելով դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը՝ գործնականացնելու դասընթացը, մատուցելու սեփական փորձը, համեմելու դասախոսությունը անձնական փորձի հետաքրքիր դրվագներով և այլն:

Վերջում ավելացնեմ, որ շատ կարևոր է նաև ուսանողին մոտիվացնելը: Այստեղ կարելի է դիտարկել երկու գործոն՝

1. խրախուսական գնահատական:

Նոր շրջանի հայ դիվանագիտությունը ապագա միջազգայնագետ-դիվանագետի համար կարևոր մասնագիտական առարկա է, և եթե ուսանողի մոտ նկատվում է ձգտում ու ներուժ, դասախոսի խրախուսական գնահատականն ու վերաբերմունքը կարող են էլ ավելի ամրապնդել ուսանողի սերը դեպի իր մասնագիտությունը: Դա լավ շարժառիթ է արհեստավարժ կադր պատրաստելու համար:

2. Միջազգայնագետ-դիվանագետի մասնագիտության դերն ու նշանակությունը մշտապես կարևորելը:

Ուսանողը շատ հստակ պետք է իմանա, որ պետության դիվանագիտությունն ու արտաքին քաղաքականությունն այն կարևոր խրամատներն են, որտեղ կերտվում են մեր պետության անվտանգությունն ու ապագան: Դասախոսը լսարանում պետք է մշտապես արմատավորի և ամրապնդի վերոնշյալ մտածողությունը:

Եզրակացություն: Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք հետևյալ եզրահանգումներին.

- ✓ քննարկվող ժամանակաշրջանում հայոց դիվանագիտության նպատակը հայկական պետության վերականգնումն էր, իսկ խնդիրը՝ Հայաստանի երկատվածությունը:
- ✓ Հայոց արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների էվոլյուցիան ու փոփոխությունները պայմանավորված էին տարածաշրջանում խաղացողների ուժերի հարաբերակցությամբ:

✓ Քննարկվող ժամանակաշրջանում հայոց դիվանագիտության հնարավորությունները պարունակում էին նաև որոշակի մարտահրավերներ:

✓ Դասընթացի նպատակն է ուսանողներին մատուցել նոր շրջանի հայ դիվանագիտության առանձնահատկությունները, ամբողջացնել դիվանագիտության համակարգային հիշողությունը, ուսումնասիրել և վերլուծել պատմագիտական նյութը, ամրապնդել հայրենասիրությունը, ուսուցանել դիվանագիտական տեսական գիտելիքները գործնականում կիրառելու հմտություններ:

✓ Դասավանդման մեթոդներում պետք է համադրվեն դասընթացի մատուցման և դասախոսակենտրոն, և՛ ուսանողակենտրոն մոտեցումները: Դասընթացի վերջնարդյունքում ուսանողը պետք է ձեռք բերի հետևյալ ունակությունները՝ գիտելիք, իմացություն, կիրառություն, վերլուծություն, սինթեզ (համադրում), գնահատում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բայբուրդյան Վ., Օսմանյան կայսրության պատմություն, Երևան, 2011:
2. Բայբուրդյան Վ., Իրանի պատմություն, Երևան, 2005:
3. Բուդաղյան Ա., Գրիգորյան Ա., Արդյունահեն դասընթացների և կրթական ծրագրերի մշակում, դասախոսի ձեռնարկ, Երևան, 2017:
4. Լեո, Հայոց պատմություն, հ. 3-րդ, գիրք 2-րդ, Երևան, 1973:
5. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և Սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), Ջ. Կիրակոսյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1972:
6. Հայոց պատմություն, Հ. Սիմոնյանի խմբագրությամբ, Երևան, 2012:
7. Հասան Ջալալյան Ե., Պատմություն համառոտ Ադուանից երկրի, Ստեփանակերտ, 2007:
8. Մանուչարյան Հ., Դրվագներ հայ քաղաքական մտքի պատմության, Երևան, 2002:
9. Պողոսյան Ս., Հայաստանի ինքնավարության ծրագրերը. 1878թ., Երևան, 2018:
10. Սեբաստացի Ղ., Դավիթ Բեկ կամ պատմություն դափանցոց, Երևան, 1992:

Получено: 26.09.2023

Received: 26.09.2023

Рассмотрено: 16.10.2023

Reviewed: 16.10.2023

Принято: 20.10.2023

Accepted: 20.10.2023

Journal "Education in the 21st Century", Vol1-10/2/, 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License

37.016:821.161.1 <https://orcid.org/0009-0000-4958-7840> DOI: 10.46991/ai.2023.2.188

SOCIOCULTURAL COMMENTARY IN TEACHING LITERATURE (ON THE MATERIAL OF "BELKIN'S NOVELS" BY A.S. PUSHKIN)

Adamyan Vera

PhD in Philology, Assistant

Yerevan State University, Armenia,

Vera.adamyan@ysu.am

Summary

The article is devoted to the concept of socio-cultural commentary and the problem of its importance and necessity when analyzing a fiction text and teaching literature. In particular, we address the theme of social inequality of characters, which is more fully revealed if we take into account the socio-cultural commentary with which we have accompanied some parts of the text. **The purpose** of our work is to show